

✦ Bors József munkába indul,
Simaság, 1955.
✦ Propagandafotó-sorozat

A KOLLEKTIVIZÁLÁS „HULLÁMVASÚTJÁN”

A TÉESZESÍTÉS HÁROM SZAKASZA

Az ország szovjetizálásának részeként az MDP 1948-ban úgy tervezte, hogy 3-4 éven belül be tudja kényszeríteni a parasztságot a szovjet kolhozok mintájára szervezett termelőszövetkezetekbe. Ebbe a feladatba azonban az ötvenes évek első felében kétszer is belebukott a Rákosi-féle vezetés, s végül Kádárék nyilatkozhatták ki 1961-ben: falun is leraktuk a szocializmus alapjait.

A két dátum között eltelt bő egy évtized alatt három kollektivizációs kampányt (1949–53, 1955–56, 1959–61) szenvedett végig a parasztság, s közben kétszer tudott rövid időre (1954–55, 1957–58) visszatérni az egyéni gazdálkodáshoz. Joggal érezték úgy sokan, hogy kiszámíthatatlan hullámvölgyek, hullámhegyek követik egymást az életükben. Ezt a drámai megpróbáltatássorozatot kíséri végig a jelen tanulmány.

Az 1940-es évek végén a szovjet-amerikai konfrontáció erősödésével felgyorsult a kelet-közép-európai térség szovjetizálása mind politikai, mind gazdasági téren. Mivel Magyarországon is a harmadik világháborúra készülődtek, előtérbe került a hadi- és a nehézipar fejlesztése, s ehhez az erőforrásokat a lakossági fogyasztás korlátozása, az infrastrukturális fejlesztések elhanyagolása mellett a mezőgazdaságból való jövedelemelvonás révén tervezték biztosítani. Ez utóbbi a bevált sztálini recept szerint az ár-, adó-, valamint a beszolgáltatási rendszeren keresztül valósult meg. Az egyre inkább teljesíthetetlené váló terhek azt a célt is szolgálták, hogy ellehetlenítsék a parasztság helyzetét, s így a termelőszövetkezeti gazdaságokba kényszerítsék az egyéni termelőket.

KOLLEKTIVIZÁLÁS SZTÁLINI MINTÁRA

A kollektivizálás (korabeli szóhasználat: a mezőgazdaság szocialista átszervezése) 1948 nyarán sürgetően ke-

rült napirendre a kelet-közép-európai térség országaiban. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) – a Nagy Imre-vita lezárulása után – szintén meghirdette a mezőgazdaság szocialista átszervezésének programját. A Központi Vezetőség 1948. november 27-i ülésén Rákosi Mátyás konkrét ütemtervet is meghatározott: *„Nekünk ezt a kérdést 3-4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90%-a és a magyar föld 95%-a rendes szocialista, közös, társas művelésben művelje a földjét.”*

A szövetkezésnek Magyarországon voltak hagyományai, különösen az értékesítés és a fogyasztás terén (pl. a Hangya), de a közös termelésen alapuló szövetkezés idegen volt a magyar viszonyok között. Mindaz, amit a magyar parasztság a kolhozról hallott a Horthy-korban, vagy amit éppen hadifogolyként megtapasztalt a második világháború alatt, megerősítette abban, hogy rossz cserét csinál, ha beviszi földjét a közösbe. Nemcsak jövedelmi helyzete válik bizonytalanná, hanem személyileg függő helyzetbe kerül. Ráadásul a földmagántulajdonhoz való ragaszkodást nemcsak a magyarázta,

hogy ez volt a biztos megélhetés záloga, hanem az is, hogy a birtokolt föld határozta meg az adott család helyét a falusi társadalomban. Még az uradalmi cselédek és mezőgazdasági bérmunkások is arra törekedtek, hogy legalább életük végére 1-2 katasztrális holdat (kh) szerezzenek.

A magyar parasztság kolhoztól való idegenkedését s a földhöz való ragaszkodását figyelembe véve dolgozta ki az MDP vezetése kezdeti taktikáját. Bármennyire radikális volt az 1945-ös földreform, még így sem részesült a juttatásból a mezőgazdasági bérmunkások és a cselédek közel fele. Az ő földhétségükre építve próbálta a párt a szövetkezeti termelés felé terelni a szegényparasztságot. A meginduló kulákellenes politika teremtett ehhez alapot, ugyanis a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló, 1948. augusztus 29-én megjelent kormányrendelet 25 kh-ban maximálta a földbérlet felső határát. Ha a bérlő saját tulajdona és bérleménye együttesen meghaladta a 40 kh-at, az efeletti bérleteket szintén ki lehetett sajátítani. Az így felszabaduló földterületeken

A kolhoz

A kolhoz szó gyűjtőfogalom, a *kollektivnoje hozajsztvo*, azaz közös gazdaság rövidítése. A szovjet kollektivizálás elején többféle típus létezett a közös szövetkezeti gazdálkodásnak, de aztán az *artyel* típus vált a meghatározó formává, így egy idő után az *artyel* és a kolhoz egyet jelentett, s az utóbbi elnevezés terjedt el. A tagok kötelesek voltak termelési eszközeiket, állataikat bevinni a közös gazdaságba, így az oszthatatlan közös tulajdonná vált. A limitált területű háztáji gazdaságon kívül minden munkát közösen, brigád-

dok és munkacapatok keretében végeztek. Minden tagnak meghatározott munkamennyiséget kellett teljesítenie, a végzett munkát munkacapatokban mérték, s ugyanez szolgált egységül a közös gazdaság jövedelmének felosztásakor. Fontos még említést tenni a maradékelvről, melynek értelmében a tagságnak csak annyit lehetett részesedésként kiosztani, amennyi az állami kötelezettségek teljesítése és a termelőszövetkezeti termelési alapok feltöltése után megmaradt. A maradékelv tehát biztosította, hogy az állami érdekek érvényesülése minden mást megelőzzön, így a tagság közös gazdaságból származó jövedelme bizonytalan összegű s alacsony szintű volt.

akarta megalapozni az MDP a szövetkezeti gazdálkodást. S bár egyénileg is lehetett bérelni ezekben a földekből, azokat részesítették előnyben, akik földbérlet-szövetkezet vagy földműves-szövetkezet földbérlet csoportjaiként igényeltek földet. Az igénybe vett 245 ezer kh terület 60%-a oszthatatlan közös

bérletbe, 40%-a pedig egyéni használatba került.

Néhány hónap múlva kiderült, hogy azok a törpe- és kisbirtokosok, akik a szövetkezeti formát választották, valójában csak plusz földhöz akartak jutni, ám saját földjeiket nem vitték be a közösbe. A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság elé kerülő jelentés megállapította: *„Az eddig megalakult közösen termelő csoportok rossz és rendezetlen helyzete azzal a veszéllyel fenyeget, hogy kompromittálják, lejá-*

ratják a termelőszövetkezeti mozgalmat és megnehezítik a jövőbeni fejlődést.” A bizottság úgy határozott, hogy központilag kidolgozott működési szabályzatokkal kell tiszta helyzetet teremteni, s a fokozatosság jegyében – tekintettel a parasztság ideológiai elmaradottságára és ragaszkodására a magántulajdonhoz – a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) három típusát különböztették meg. Közülük a III. típus számított a legfejlettebbnek, mivel ez hasonlított leginkább a mintául szolgáló kolhozra.

Az 1949-ben meginduló tsz-szervezés szerény eredményeivel szembeülve Rákosiék úgy döntöttek, változtatnak a kollektivizálás addigi taktikáján. 1950-ben előre meghatározták, hogy az egyes megyékben hány új termelőszövetkezeti csoportot kell létrehozni az adott évben. Az MDP Politikai Bizottsága (PB) 1950. január 26-án határozatot hozott a fejlesztés üteméről. A tszcs-k számát 1350-ről 2500-2700-ra, területét az addigi 400 000 kh-ról 7 800 000 kh-ra akarták növelni, a belépett családok számát pedig 50 000-ről 100 000-re. A kitűzött terv elérése érdekében az előző évinél jóval szélesebb körű tagosítási kampányt terveztek, hogy ezzel is lazítsák a gazdák ragaszkodását a földhöz: *„Az őszi fejlesztés érdekében 1000 községben mintegy 1200 tszcs részére a múlt évihez hasonló tagosítást és 200 községben mintegy 200 tszcs részére birtokrendezést kell végrehajtani.”*

Az MDP a kolhozrendszer magyarországi elterjesztése érdekében egyrészt nagy szerepet szánt az agitációs-propaganda apparátusnak a szovjet mezőgazdaság dicsőítése terén, másrészt pedig fokozni kívánta a gazdasági nyomásgyakorlást (pl. adók és beszolgáltatási terhek emelése). Ezzel párhuzamosan éppen ezekben az években volt a legteljesebb az állami erőszak-alkalmazás eszköztára. Ekkor szélesedett ki az

Példaképünk a Szovjetunió mezőgazdasága. Simaság, 1955

ÁVH terroruralma, osztályharcos alapon működött az igazságszolgáltatás, létezett az internálás intézménye, s létrejöttek a hortobágyi zárt táborkok is.

CÉLKERESZTBE A „KULÁKSÁG”

A kezdeti tapasztalatok világossá tették, hogy nem lesz egyszerű feladat a parasztság ellenállásának megtörése. Ebben a helyzetben kínálkozott megoldásul a párt vezetése számára a sztálini mintát követő falusi osztályharc. Ezzel egyúttal látványosan bizonyíthatta a szovjet vezetés felé, hogy elhárulódik a Jugoszláv Kommunista Párt parasztpolitikájától.

A hivatalos ideológia szerint falun a „kulákság” mint az utolsó és legnagyobb létszámú kizsákmányoló osztály számított a legfőbb ellenségnek. Habár eleinte teljes bizonytalanság uralkodott abban a lényegi kérdésben, hogy az orosz nyelvből átvett kulák terminuson jogilag milyen paraszti rétegeket kell érteni, a „kulákság” gazdasági korlátozása már 1948 nyarától megindult. Lényegében a fentebb felsorolt eszköztár egyes elemeit először a „kuláknak” bélyegzett falusi eliten próbálta ki a hatalom.

Nemcsak a szabad földhasználat jogától fosztották meg őket, hanem megkezdődött munkaeszközeik (főleg a traktorok, cséplőgépek) kisajátításának folyamata is. Ez összefüggésben volt azzal, hogy a magyar mezőgazdaságban is meg akarták teremteni – szovjet mintára – a gépi termelőeszközök állami monopóliumát. Ezt a célt szolgálta a gépállomások hálózatának kiépítése.

Mindezzel párhuzamosan a progresszív adózás és beszolgáltatás is a gazdagparaszti réteget vette célba. A kulákpolitika eszköztárába 1949-ben bekerült egy új fogalom, a kuláklista, amelyre azok kerültek fel, akiket az 1949 nyarán módosított mezőgazdaságfejlesztési járulék fizetésére köteleztek. Nem egyszerűen a nagyobb birtokú gazdákat tették ez alapján a kuláklistára, hanem a falusi elit olyan szereplőit is, mint a pap vagy éppen a tanító, ezzel is elősegítve a falvakban az erőszakos elitcserét.

A kulákküldözés tovább fokozódott az erőszakos kollektivizálás megindulásával. A kulákokra kivetett adókat (földadó, mezőgazdaság-fejlesztési járulék, házadó, vagyonadó, általános jövedelemadó, társadalombiztosítási hoz-

zájárulás stb.) és beszolgáltatási terheket olyan magasra srófolták, hogy gyakorlatilag teljesíthetlenné váltak. A nem teljesítés viszont késedelmi pótlékok, büntetőkamatok kivetését, fizetésképtelenség esetén pedig elárverezést, börtönbüntetést vagy éppen internálást vont maga után. Az így megszerzett gazdasági felszerelés és épületállomány képezte sok helyen egy-egy tszcs indulási alapját.

A hatalom a mértéktelen elvonás és a büntetőszankciók együttes hatásaként 1950–51-re a gazdasági ellehetetlenülés állapotába juttatta a „kulákokat”. A földhöz és addigi életformájukhoz való ragaszkodásukat kilátástalannak ítélve tömegesen ajánlották fel földjeiket az államnak, s gyerekeiket arra biztatták, hogy a mezőgazdaságon kívül vállaljanak munkát. 1948-hoz viszonyítva a kulákok kezén lévő földtulajdon 70%-kal csökkent, s 1952-re a kulákok több mint egyharmada teljesen földnélkülivé vált.

Új belépő: Péntek Lajos az aláírás mellett dönt, Simaság, 1955

PRÉS ALATT A KÖZÉP- ÉS KISPARASZTSÁG

A kommunista párt (MDP) kulákelles politikája azonban mégsem hozta meg a remélt eredményt, hogy a parasztság széles tömegei belássák, nincs perspektívája az egyéni gazdálkodásnak, s belépjének a tszcs-be. A pártvezetés erre fokozott gazdasági nyomás alá helyezte a közép- és kisparaszti rétegeket is. Ez a szándék világosan kifejeződött az 1951-es beszolgáltatási rendeletben. A beszolgáltatástól mentesülő (csak földadót fizető) birtoktartókat az addigi 5 holdról 1 holdra csökkentették, de bizonyos termékeket (például tej, tojás) még a legkisebb földűeknek is be kellett adniuk. Ezzel

„Nem zsákmányol ki bennünket a kulák”,
Simaság, 1955

egyidejűleg az 5 kh feletti gazdaságok terhelését mintegy háromszorosra emelték, a legsúlyosabban az 5–15 holdasok kötelezettsége nőtt.

A terhek ilyen drasztikus növekedése ismeretében nem meglepő, hogy a birtokos parasztság egyre nagyobb hányada nem tudott eleget tenni a rá kirótt kötelezettségeknek. A felhalmo-

zódó begyűjtési elmaradások és adótar-
tozások azonban nem maradtak követ-
kezmények nélkül. 1951-ben minden
korábbinál jobban megszorodtak a
gazdatársadalommal szemben alkalmaz-
zott retorziók. Egyre gyakoribbá váltak
a tanácsházára való beidézesek, fenye-
getések – esetenként veréssel kiegé-
szülve –, állandósult a birtokos pa-

raszti réteg zaklatása. Pénzbírságok,
esetleg börtönbüntetések kiszabására
nemcsak a begyűjtési és adóhátralékok
miatt kerülhetett sor, hanem a legkü-
lönbözőbb ürügyek (köztisztasági
kihágás, az amerikai szövőlepké irtásá-
nak elmulasztása, a tűzbiztonsági elő-
írások megsértése) miatt is. Az eddi-
giek ismeretében nem meglepő, hogy
1951–52 folyamán sokan csak azért
léptek be a tsz-be, hogy szabaduljanak
a teljesíthetlenné vált terhektől. Má-
sokat a falujukba érkező agitátorok,
népnevelők kényszerítettek a belépési
nyilatkozat aláírására. A beszélgetést,
a meggyőzést, az ígéretést hamar fel-
váltotta a durva fenyegetőzés, majd az
adminisztratív és sok esetben a fizikai
kényszer, erőszak alkalmazása.

A pártvezetés idővel már nemcsak
azokat a parasztokat tekintette ellen-
ségnek, akik ellenálltak a belépésnek,
hanem sok esetben azokat is, akik már
tszcs-tagok voltak. A tszcs-k és önálló
tsz-ek működése ugyanis a legtöbb he-
lyen igen kevésbé hasonlított az ideál-
nak tekintett szovjet kolhozéhoz. Rá-
adásul 1952 közepén a tsz-ek még
mindig csupán a szántóterület 18%-át
művelték. Az állami gazdaságok része-
sedése 10% volt. Mindez tehát azt je-
lentette, hogy az ország szántóterüle-
tének több mint háromnegyed része
egyéni gazdálkodók kezében volt.

Ez olyannyira elmaradt Rákosi 1948-
as ütemtervétől, hogy a pártvezetés
1952 nyarán kénytelen volt módosítani

A tszcs-k típusai

Magyarországon a termelőszövetkezeti csoport-
toknak (tszcs) három típusát különböztették
meg: az I. típust általános termelőszövetkezeti

csoportnak, a II. típust átlagosztási termelő-
szövetkezeti csoportnak, a III. típust pedig közös
termelőszövetkezeti csoportnak nevezték.

I. TÍPUSÚ TSZCS

A trágyázás, a szántás és a vetés közösen zajlik, a többi munka és a termés betakarítása pedig egyéni-
leg. Miután ki-ki a maga által megművelt területről betakarította termését, a szövetkezeti csoportnak ki-
fizette a közös munkák-
nak az ő területészére eső költségeit, valamint a szövetkezeti tartalékolásra szánt összeg ráeső részét.

II. TÍPUSÚ TSZCS

A közös trágyázás, szántás, vetés meg-
történte után vagy nem osztották ki a megfelelő földdarabot, hanem megha-
tározták, hogy beadott földje arányában melyik család hány munkanapot tartozik dolgozni, vagy felosztották egyéni mű-
velésre a bevetett táblákat, de a betaka-
rítás mindkét esetben ugyancsak közö-
sen történt. A betakarított termények-
ből előbb levonták a közös termelési költségeket és a tartalékolásra szánt mennyiséget, a többit pedig a bevitt föl-
dek arányában szétosztották.

III. TÍPUSÚ TSZCS

A tagok minden munkát közösen és szövetkezeti munkaszerve-
zetbe tömörülve végeztek el. A jövedelemből a költségek és a tartalékalap levonása után fennmaradó tiszta jövedelem-
nek maximum 25%-át adhatták ki a bevitt föld arányában, a többit pedig az elvégzett munka arányában osztották szét. A munka utáni részesedést „munkaegységek” segítségével számították ki. Ennél a típusnál a tagoknak 0,85 hektár kivételével minden földjüket be kellett vinniük a közös gazda-
ságba. A 0,85 hektárt mint háztáji gazdaságot egyénileg mű-
velték meg, a többit pedig közösen. Az igásállatokat ugyan-
csak kötelező volt beadni a közös gazdaságba. A III. típusú tszcs-k álltak legközelebb a legfejlettebbnek nyilvánított, ké-
sőbb egyeduralgódóvá váló önálló termelőszövetkezetekhez.

Tagosítás

Közismert, hogy a tagosítás eredetileg a szétaprózódott birtoktestek egyesítését, egy tagba, azaz egy táblába vonását célozta az észszerűbb gazdálkodás elősegítése jegyében. Ezzel szemben a kollektivizálási kampányokhoz kötődő tagosítások funkciója az volt, hogy gyengítsék a paraszt ragaszkodását a földhöz.

A tagosítás elsődleges célja ekkor már az volt, hogy a megalakuló termelőszövetkezet számára a falu határában megszerezzenek ki. Ennek érdekében igénybe vehették a tsz-be belépni nem akaró egyéni gazdák földjeit oly módon, hogy számukra a határ más ré-

szein csereingatlant ajánlottak fel. Habár a jogszabályok hangsúlyozták, hogy a csereingatlanok azonos minőségűnek és értékűnek kell lennie, a valóságban gyakran rosszabb minőségű és távoli csereföldeket adtak. Sőt a tagosítás végrehajtási rendelkezései tartalmazták azt is, hogy a kulákok ügyeit a legutolsó helyre kell sorolni.

A kollektivizálási kampányok együtt jártak (évente néha többször is) a községi földek tagosításával, azaz a szétszórtan elhelyezkedő, egymástól távol eső parcellák egyesítésével. A gazda nem tudhatta, hogy az elkövetkező évben vajon ő műveli-e meg az adott földdarabot, avagy a megszerveződő tsz-csoport veszi igénybe, ő pedig csereingatlant kap valahol a határban. Mindez teljesen aláásta a gazdálkodói biztonságot.

a mezőgazdaság szocialista átszervezésének programját, ami lényegében egyet jelentett a kudarc beismerésével. Sajnos ekkorra már teljesen szétzilálódott a termelés, több mint egymillió hold maradt műveletlenül, s az eredmények alig haladták meg a háború előtti szintet. A kedvezőtlen időjárású 1952-es évben különösen gyenge termést takarítottak be a gazdák, ez azonban nem befolyásolta a begyűjtési apparátust abban, hogy egy-egy parasztcsaládnál akár a házi szükségleteket fedező mennyiséget (kenyérgabona, takarmány, vetőmag) is lefoglalja. Ez volt a „padlássöpítés” éve. A válság azonban nem korlátozódott a mezőgazdaságra...

NAGY IMRE ÉS AZ „ÚJ SZAKASZ”

A „robbanás” veszélyét csak az csökkentette, hogy 1953 tavaszán, Sztálin halála után a szovjet pártvezetés – szembesülve a tábor országaiban felhalmozódott feszültségekkel – változtatásokat kezdeményezett. Az új irányvonalról 1953. június 13–16. között tájékoztatták a Moszkvába kirendelt magyar párt- és állami vezetőket. A szovjet pártelnökség tagjai elsősorban Rákosit bírálták, aki nem sok hajlandóságot mutatott a korrekciók végrehajtására. A kritika főbb elemei az alábbiak voltak: erőltetett iparosítás (főleg a nehézipar túlzott fejlesztése), a hadsereg felduzzasztása, az erőszakos kollektivizálás, az életszínvonal csökkentése, ellátási zavarok, az adminisztratív módszerek és önkényeskedés elharapózása, koncepciósi perek, személyi kultusz.

Moszkvában döntés született arról, hogy Rákosi – megtartva az első titkári posztot – mondjon le a miniszterelnöki tisztségről, s helyére az agrárszakértő-

nek számító Nagy Imre kerüljön. A magyar országgyűlés ezt a személycserét 1953. július 4-én szavazta meg. Nagy Imre miniszterelnöki bemutatkozó beszédében „új szakaszt” hirdetett meg, melynek középpontjába a lakosság élet-színvonalának emelése került.

Hogyan tervezték ezt megvalósítani, amikor szinte mindentől hiány volt? Először is elhatározták, hogy csökken-

tik az ipari s azon belül főleg a nehézipari beruházásokat, az így felszabaduló erőforrásokat pedig a mezőgazdaság, a fogyasztási cikkek gyártó ága-

Id. Dóczi Gyula új tszcs-tag családjával,
Simaság, 1955

zatok, valamint a lakásépítés területére csoportosítják át. Ugyanakkor az évközi módosítással járó nehézségek 1953-ban már eleve korlátot szabtak a beruházáspolitikai változásoknak. Az is nyilvánvaló volt, hogy az ipar szerkezete, műszaki színvonala olyan torzulásokat mutat, melyek gyors korrekciójára nincs remény.

Ezeket a korlátokat számba véve az agrárpolitikára helyeződött a hangsúly, hiszen ettől a szektortól várhatták leggyorsabban a lakosság ellátásának javítását. Az első intézkedések csökkentették a mezőgazdasági termelők adó- és beadási kötelezettségét. Elengedték a felhalmozódott adóhátralékok egy részét is. Az új begyűjtési rendelet három évre előre megszabta a begyűjtési előírásokat, s ezzel kiszámíthatóbbá tette a gazdálkodást. A földhaszonbérletet is engedélyezték 25 kh-ig, sőt az 1951 után felajánlott vagy elhagyott földek visszaadásáról is rendelkeztek.

Az intézkedések többsége a tsz-eknek nagyobb kedvezményeket adott, mint az egyéni gazdálkodóknak. Ezzel sikerült megakadályozni a szövetkezeti rendszer teljes összeomlását, de nagyarányú felbomlását már nem. Míg korábban a tsz-ekből a belépést követő 3 évben nem lehetett kilépni, 1953 második felében megszüntették ezt a korlátozást, s a tagok jelentős része a kiválás mellett döntött. Sőt a tagság kétharmadának döntése alapján magát a tsz-t is feloszlathatták. 1953 második felében 5224 tsz és tszcs közül 688, 1954-ben pedig további 255 oszlott fel. A tsz-ek, tszcs-k 376 ezer fős taglétszáma 1953 végéig 126 ezer, 1954-ben pedig további 20 ezer fővel esett vissza.

Nagy Imre agrárpolitikája reményt ébresztett a parasztságban, sokan visszatértek az egyéni gazdálkodáshoz, annak ellenére, hogy rájuk terhelték a tsz hiteltartozásának arányos részét. Az is előfordult, hogy a bevittnél rosszabb minőségű földet, állatot és felszerelést juttattak vissza számukra. A parasztság bizakodását mutatta, hogy sokan vásároltak állatokat, felszerelést s kisebb mértékben földet. A paraszti erőfeszítések hatását mutatta, hogy a műveletlen terület 1954-ben jelentősen összehúzódott. Az egyéni gazdálkodók termelési kedvének felélédeése rövid idő alatt érezte kedvező hatását az országos közellátás terén.

Nagy Imre azonban hamarosan túllepett ezeken a kezdeti, tűzoltó jellegű intézkedéseken, s kezdeményezte egy távlatos mezőgazdaság-fejlesztési prog-

ram kidolgozását. 1953 végére elkészült előterjesztése mellőzte a szovjet mezőgazdaság dicsőítését, s helyette a magyar adottságokra és tradíciókra helyezte a hangsúlyt. A megvalósítást azonban jelentősen akadályozta az a nézeteltérés, mely a kormány élén álló Nagy Imre és a párt vezetését továbbra is birtokló Rákosi között kezdettől fogva jelentkezett. Rákosi az általános irányváltás helyett inkább a „kiigazításra” helyezte a hangsúlyt, amivel megteremtette a maga és a vele azonos platformot képviselők számára az „új szakasz” többféle értelmezésének lehetőségét.

A két irányzat közötti küzdelmet végül nem a hazai erőviszonyok, hanem egy újabb Moszkvából kiinduló fordulat döntötte el. 1954–55 fordulóján az NSZK NATO-tagsága nyomán módosult a Szovjetunió politikája: újra előtérbe került a nehéz- és a hadiipar fejlesztése.

1955 januárjában ismét Moszkvába rendelték a magyar vezetést, s ezen a tanácskozáson Hruscsov a következő bírálatban részesítette Nagy Imrét a mezőgazdaság túlzott előtérbe helyezéséért: *„Ha iparosítás nem lesz, ha nem lesz nagy gépipar, mi az ellenségkel nem tudunk versenyezni. Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejlesztenünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.”*

Nagy Imre nem volt hajlandó az önkritikára, ezért előbb „jobboldali elhajlónak”, revizionistának nyilvánították, majd minden tisztségéből visszahívták. Az országgyűlés 1955. április 18-án mentette fel miniszterelnöki tisztségéből, december 3-án pedig a pártból is kizárták. Az új kormányfő Hegedűs András lett, s ezzel lényegében Rákosi és Gerő sztálinista irányzata kerekedett felül.

MÁSODIK KÍSÉRLET A KOLLEKTIVIZÁLÁSRA

Nagy Imre menesztése után Rákosiék visszatértek az 1953 előtti gazdaságpolitikai irányvonalhoz, s ennek részeként a kollektivizálás újraindítása is napirendre került. Ezzel kapcsolatban azonban kiéleződtek a viták a pártvezetésen belül. Nagy Imre hívei – Erdei Ferenc, Fehér Lajos, Donáth Ferenc – a Termelőszövetkezeti Bizottság ülésein rendszeresen hangsúlyozták az első kollektivizálást kísérő súlyos gazdasági, társadalmi problémákat. Rákosiék

mindezek figyelmen kívül hagyásával döntöttek a kollektivizálás újratekintéséről. 1955 tavaszán kijelölték a célt: az év végéig mintegy 50-60 ezer családot kell beszervezni. Az elkövetkező ötéves terv végére (1960-ra) pedig mintegy félmillió kis- és középparaszti belépővel és 5 millió kh termelőszövetkezeti szántóterülettel számoltak.

1955 első 7-8 hónapjában mintegy 21-22 ezer volt a belépő családok száma, amivel szemben mintegy 7-8 ezerre tehető a kilépett vagy kizárt tagok száma. A párt központi lapja, a *Szabad Nép* ezt már „fellendülésként” értékelte: *„Minden jel arra vall, hogy csaknem kétévi szünet, megtorpanás után az idén újra egészségesen tovább fejlődik termelőszövetkezeti mozgalmunk, egyre nagyobb teret nyer a mezőgazdaságban a szocialista szektor.”*

A valóságban azonban a birtokos parasztság továbbra is távol tartotta magát a közös gazdálkodástól. Erősen hatottak rá az előző kampány s nem kevésbé a tsz-ek felbomlásának tapasztalatai. Különösen erős ellenállás mutatkozott azoknál, akik 1953-ban léptek ki a tsz-ből, s nagy áldozatokat vállaltak egyéni gazdaságuk újbóli beindításáért. Azokat a terheket ugyanis, amelyeket a tsz adósságából rájuk róttak, sokan éppen akkorra tudták csak törleszteni, amikor újraindult a kollektivizálás.

A levéltári forrásokból kiderül az is, hogy maga a vidéki pártapparátus sem volt már annyira harcra kész, mint 1953 előtt. Egyrészt az 1953-as kritikák és a helyenként előforduló felelősségre vonás miatt jelentkezett egyfajta elbizonytalanodás. Másrészt az apparátus tagjai azért sem szorgalmazták a tsz-szervezést, mert sokuk családja szintén visszatért a földműveléshez. A pártvezetés ugyanakkor éppen tőlük várta a példamutatást, azaz a mielőbbi belépést a tsz-be.

Az MDP Politikai Bizottsága 1955. augusztus 11-i ülésén olyan határozatot fogadott el, amely a korábbi adminisztratív kényszerítő intézkedések újbóli alkalmazását eredményezte. 200 községben földrendezést, 200 termelőszövetkezetben pedig tagosítást rendeltek el záros határidővel, a nyár végére. Közigazgatási úton sorra fölmondták a parasztok állami tartalék földön létesített kishaszonbérleteit. Ezzel párhuzamosan igyekeztek megemelni az egyéni gazdálkodók terheit, gyakorivá vált az adó- és a beadási hátralékok miatti zaklatás, illetve az előzetes értesítés nélküli transzferálás.

HOGYAN LÁTTA A SZOVJET PÁRTVEZETÉS A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG HELYZETÉT 1953 NYARÁN?

MALENKOV: „A tények, amelyeket ismerünk, azt mutatják, hogy a mezőgazdaság területén a helyzet nem jó. Az állattenyésztés színvonala nem javul, ellenkezőleg, romlik. Ami a termelősövetkezeteket illeti, itt sem valami jó a helyzet. Úgy tudjuk, 8-10 000 család kilépett a szövetkezetekből az elmúlt egy év alatt. Azt mondják, hogy rossz volt az aratás. Ezzel nem lehet mindent megmagyarázni. Túlzó rendszabályok voltak a beszolgáltatásnál. Nem volt helyes a napraforgó és a rizs teljes termését beadatni. Sok parasztot ítélnék el a bíróságok, mert nem teljesítik az állammal szembeni kötelezettségüket. [...] Visz-

szatérve a termelősövetkezetekre, olyan adatok vannak, hogy a tsz-tagok jövedelme az egyénileg gazdálkodó középparasztok jövedelme alatt van. Hiba az is, hogy kevés összeget adnak a mezőgazdaság területén való beruházásokra.”

BERIJA: „Magyarországon a szövetkezeti szektor sokkal jobban dolgozhatna, ha a Központi Vezetőség és a kormány több figyelmet fordítana a mezőgazdaságra. Akkor nem lenne 750 000 kat. hold elhagyott föld. Nem volna olyan helyzet, hogy a parasztek otthagyják a mezőgazdaságot, és elmennek az iparba. Nem volna

olyan helyzet, hogy a parasztek nagy adóssai az államnak. 400 millió forint ez az adósság a mi adataink szerint. Nem volna olyan helyzet, hogy a parasztek nem tudják, mennyit kell neki jövőre beszolgáltatni. Nagy Imre elvtársat kizárták a PB-ből azért, mert azt javasolta, hogy lassabban fejlesszék a termelősövetkezeti mozgalmat. Ez nem volt helyes. Az elvtársak, akik a KV-t és a Minisztertanácsot vezetik, nem ismerik eléggé a falut és nem is akarják eléggé ismerni a falut.”

(JEGYZŐKÖNYV A SZOVJET ÉS A MAGYAR PÁRT- ÉS ÁLLAMI VEZETŐK TÁRGYALÁSÁIRÓL, 1953. JÚNIUS 13-16.)

OSZTÁLYHARCOS BÍRÁSKODÁS

A Rákosi-rendszer éveiben az igazságügy-minisztériumból rendszeresen érkeztek olyan leiratok a megyei bíróságokhoz, amelyek alapvetően befolyásolták az ítélezés gyakorlatát. Jól példázza ezt az ún. feketevágásos ügyekkel kapcsolatos útmutatás. A korabeli jogi szabályozás szerint „feketevágásnak” minősült minden olyan eset, amikor a parasztagazda a saját maga által felnevelt jószágot vágási utalvány vagy vágási engedély nélkül vágta le. Borjú feketén vágása esetén a következőre hívta fel a figyelmet a minisztérium: „Ha a cselekményt kulák követi el, 6-12 havi büntetés mutatkozik általában arányosnak. Kis- és középparasztok ügyeiben 2-3 havi fogház mutatkozik arányosnak, amely azonban kirívó eseteket kivéve felfüggesztendő.” Sertés fekete-vágása esetén így hangzott az útmutatás: „ha a kulák kaphatott volna vágási engedélyt (családtagok száma stb.), általában 3-5 havi, ha illet nem szerezhette volna be, 6-8 havi szabadságvesztés büntetést tartok indokoltnak, a hentes a kulákkal egyformán bírálendő el. Kis- és középparaszt esetében általában felfüggesztett, rövid tartamú szabadságvesztés büntetés a megokolt.”

(IRATOK AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ. I. KÖTET. SZERK. HORVÁTH IBOLVA ÉS MÁSOK. BUDAPEST, 1992. 304.)

„HIÁBA LESZ SZALONNA ELÉG, HA NEM LESZ REPÜLŐGÉP...”

A SZOVJET VEZETŐK BÍRÁLJÁK NAGY IMRÉT 1955 ELEJÉN

VOROSILOV: „Nem szabad az ország politikai és gazdasági kérdéseit csak a parasztság szemszögéből nézni. Magyarországon még igen sok a kisárutermelő parasztek. [...] A kisárutermelő parasztagazdaság minden nap szüli a kapitalizmust. A föld Magyarországon nincs államosítva. Feltétlenül tévednek, hibás nézeteket képviselnek, akik mindezt nem veszik figyelembe. Nagy elvtárs okos, ügyes ember, de elvileg nem elég szilárd. [...] Nem helyes, sőt veszélyes az ipart elhanyagolni. Ha nem lesz nehézipar és lassan nem növekszik, akkor nem tudunk előremenni.”

HRUSCsov: „A sztálinvárosi kohászati üzem építését miért hagyták abba? A túlzott iparosításért bíraltuk magukat, de az iparosítást észszerűen folytatni kell, nem beszüntetni. Ha iparosítás nem lesz, ha nem lesz nagy gépipar, mi az ellenséggel nem tudunk versenyezni. Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejlesztenünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.”

(„KONZULTÁCIÓK.” DOKUMENTUMOK A MAGYAR ÉS SZOVJET PÁRTVEZETŐK KÉT MOSZKVAI TALÁLKOZÓJÁRÓL 1954-1955-BEN. KÖZLI: RAINER M. JÁNOS – URBÁN KÁROLY. MÚLTUNK, 1992/4. SZ. 142-143.)

LEVELEK ZÁRSZÁMADÁSOK IDEJÉN

A dobozi Petőfi Tsz tag-sága írta 1961 elején: „Nálunk a zárszámadás könnyhullással végződött, mert semmit nem kaptunk, még kenyérünk sincs. Mindenki a zárszámadásra várt, de se pénz, se posztó [...] Az elnök megígérte: nem marad kenyér nélkül senki – de hazudott [...]”

A kétpói Szabadság Tsz egyik tagjától érkezett az alábbi levél: „Férjem 617 munkaegységet teljesített, de ötödmagammal mégsem tudok megélni belőle, mert egy munkaegységre alig több mint 18 Ft-ot adtak. Amióta ebben a tsz-ben van a férjem, zárszámadáskor még soha nem járt pénz, csak a sok fizetnivaló. Most is 706 Ft-ot követelnek. Addig, amíg nem teszünk eleget kötelezettségünknek, még azt a kis gabonát sem adják ki.”

A tsz-tagok sok esetben nemcsak zárszámadáskor jártak pórul, év közben is csak igen szerény jövedelemre számíthattak a közös gazdaságból. Így volt ez a beleznai Józse-rencsét Tsz-nél is: „A múlt évben április, május, június és július hónapokra munkaegységenként 7 Ft-ot adtak előlegként. Az októberben és novemberben teljesített munkaegységekre viszont 6 Ft prémium burgonyát osztottak. Ennyi volt egész évi keresetünk a tsz-ben. A reményünk azért nem veszett el. Bízunk a zárszámadásban, hogy talán az ígért 25 Ft-ot munkaegységenként megkapjuk. A tsz-elnök azonban kijelentette: borítsunk fátlat az 1960-as évre, felejtünk el és ne számítsunk semmire.”

erősödő általános politikai-gazdasági válság 1956 októberében kulminált.

A TÉESZEK FELBOMLÁSA 1956-BAN

1956. október végén – Budapesthez képest némi késéssel – országszerte megmozdult a falusi társadalom is. A paraszti népesség igyekezett megoldást találni a Rákosi-rendszerben felhalmozódott feszültségekre, konfliktusokra. A falvakban október végén „csendes forradalom” zajlott, amelynek lényege nem a fegyveres harc, hanem a sokirányú és sokrétű önszerveződés volt. Nem vártak központi iránymutatásra, hanem kezükbe vették saját közösségük életének megszervezését. A demokratikus önszerveződés megmutatkozott az új irányító szervek – nemzeti tanácsok, forradalmi bizottságok, nemzeti bizottságok stb. – létrehozásában és az új vezetők megválasztásában. Ezek az új testületek megfogalmazták a kormány felé azokat a tennivalókat, amelyekben sürgős intézkedést vártak.

A falusi társadalom követeléseit két csoportba lehet elkülöníteni. Az elsőkben azok találhatók, amelyekben a falvak népe azonosult a forradalom és szabadságharc alapvető célkitűzéseivel. A követelések második csoportjában azok említendők, amelyeket a parasztság sérelmei diktáltak. Ha ezeket jobban szemügyre vesszük, látható, hogy szinte egy az egyben a Rákosi-féle agrárpolitika következetes elvetését tartalmazzák. Ha a fogalmazásokban, a hangsúlyokban van is eltérés, a lényeg azonos. Követelték az erőszakos kollektivizálás leállítását, a tsz-ekből való szabad kilépés engedélyezését, a tagosítások megszüntetését, az eredeti földtulajdon visszaadását, a beszolgáltatás eltörlését, az adó mértékének csökkentését.

Éppen az egyöntetűség, a követelések azonossága volt az, amin az 1956 novemberében szovjet segédlettel életre hívott Kádár-kormánynak el kellett gondolkoznia, amit meg kellett értenie. Ez nem ment könnyen. Az ipari munkásság általános sztrájkjával szembeesülve azonban be kellett látnia, hogy az élelmiszerkészletek felett rendelkező parasztsággal való konfrontálás rendkívül súlyos következményekkel fenyeget. Ez magyarázza, hogy a kormány késznek mutatkozott a parasztság legfőbb sérelmeinek orvoslására: megszűnt az olyannyira gyűlölt

A belépési nyilatkozat aláírása után leltárba vették a háztájiban tartható mennyiséget meghaladó állatállományt.

A gazdák különösen nehezen váltak meglovaiktól, még öngyilkosságok is előfordultak emiatt

val kell számolni. Ez megmutatkozott abban, hogy a begyűjtési kötelezettségeiket késve, illetve csak részben teljesítették. A másik tömeges ellenállási forma az volt, hogy akiket ősszel bekényszerítettek a tsz-be, úgy vállalták a belépést, hogy majd csak tavasszal kezdi a közös munkát. Ehelyett azonban mindent megtettek, hogy akadályozzák állataik, felszereléseik közösbe adását, s nem voltak hajlandók közös brigádok, munkacsapatok kialakítására sem.

A MDP PB szeptember végén már több dunántúli megye válságos helyzetét tárgyalta. Nem véletlenül éppen ezekben a megyékben volt ilyen erős a paraszti ellenállás, hiszen előző ősszel ezeken a területeken volt a leginkább erőszakos a szervezés. A pártvezetés olyan súlyosnak találta a helyzetet, hogy meghátrált: engedélyezte az egyéni kilépést, annak ellenére, hogy az érvényben lévő termelészövetkezeti alapszabály csak hároméves tsz-tagság után tette ezt lehetővé. Ez a feszült légkör hatást gyakorolt azokra a szakemberekre és politikusokra is, akik annak idején elköteleződtek az „új szakasz” politikája mellett, s most igyekeztek kiutat találni az egyre súlyosbodó válsághelyzetből. Cselekvésre azonban már nem maradt ideje az apparátusnak. Az egyre

beszolgáltatási rendszer, s lehetővé vált a tsz-ekből való kilépés. Mindezek hatására a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kétharmada feloszlott, a birtokos parasztok nagy része kilépett, míg a földnélküliek és kisföldűek többsége – egyéb megélhetési lehetőségek híján – a tsz-ben maradás mellett döntött. Kétszázezer egyéni gazdaság kezdte újra a termelést, érezhetővé vált a termelési kedv fellendülése, ami igen hamar megmutatkozott mind az élelmiszer-ellátás javulásában, mind a mezőgazdasági export fellendülésében.

1956 tapasztalatai és a hiányzó politikai legitimitációt pótolni hivatott életszínvonal-politika miatt a mezőgazdaságnak és a parasztságnak stratégiai jelentősége lett. Úgy tűnt tehát, hogy az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hosszabb távon számol a mezőgazdaság többszektörűségével.

KOLLEKTIVIZÁLÁS HARMADIK NEKIFUTÁSRA

1957–58 fordulójától azonban a magyar pártvezetés azzal szembesült, hogy a szocialista tábor országai – szovjet nyomásra – sorra nekiláttak, hogy befejezzék a kisüzemi mezőgazdaság átalakítását szövetkezeti nagyüzemi mezőgazdasággá. Igen nagy ki-

hívás elé került tehát a magyar párt: a kollektivizálás újbóli elindítása a parasztságnak tett korábbi ígéretnek felelt meg, miközben számolnia kellett azzal is, hogy még elevenen élnek az emlékek az erőszakos kollektivizálással kapcsolatban. Ráadásul az újabb átszervezésnek nagyon nagy tétje volt: a kádári vezetésnek mindenképp bizonyítania kellett rátermettségét és lojalitását Moszkva előtt.

Mindezek fényében érthető, hogy nem volt túl bizakodó a hangulat azon az országos értekezleten, amelyre 1959 elején – a kollektivizálási kampány megkezdése előtt – összehívták a megyei, járási vezetőket: „*Ha az egyéni paraszt önkéntes elhatározására volna bízva a dolog, akkor azt hiszem, a Marsban előbb megvolna a szocialista átalakítás, mint Magyarországon.*” Kádár János hasonlata tökéletesen kifejezte a parasztság viszonyulását a tsz-ekhez.

A januárban indított kampány azonban nem várt eredményeket hozott. Szerepet játszott ebben az erőszakalkalmazás, a nyomásgyakorlás mellett a zsarolás számos formája. Azt a társadalompszichológiai tényezőt is figyelembe kellett venni, hogy az a parasztgazda, aki egy évtized alatt már harmadszor élte át a kollektivizálási kampányt, jól tudta, mire számíthat, ha agitátorok szállják meg a faluját. Hatottak olyan tényezők is, hogy sok helyütt

először a módosabb, nagy tekintélynek örvendő gazdákat keresték meg a szervezők azzal, hogy vállaljanak vezető szerepet a tsz-ben. Sőt ekkor már a volt kizsákmányolókat, azaz a „kulákokat” is beengedték a tsz-be, hiszen a szakértelmükre szükség volt.

Ez nagy különbség volt a korábbi kampányokhoz képest, amikor a könnyebb ellenállás irányába haladva a szegényparasztságot célozták meg. A birtokos gazdák megnyerésére szolgált az is, hogy a közös gazdaságba bevitt, formailag továbbra is paraszti tulajdont képező földért a tsz köteles volt földjáradékot fizetni. Kimondták azt is, hogy minden tsz-tagot megillet egy maximum 1 kh nagyságú háztáji földterület, amely a tagság önellátásában döntő szerepet játszott. S az idősebb generációra hatott az újonnan bevezetett tsz-nyugdíj is, bármilyen szerény volt is annak összege.

Mindezek a tényezők együttesen azt eredményezték, hogy 1959 első 3 hónapja alatt mintegy 1000 tsz jött

—→
A tsz-agitációban nemcsak a párt- és állami apparátus tagjainak kellett részt venniük, hanem városi munkásokat is nagy számban kirendeltek egy-egy kampányra
—→

létre, aminek következtében a szövetkezeti tagok száma háromszor, az összes terület pedig majd két és félszer akkora volt, mint 1958 végén.

A PARASZTI ELLENÁLLÁS STRATÉGIÁI

Mindemellett feléledtek azok a stratégiák, amelyeket a parasztság a korábbi kollektivizálási kampányok során alakított ki. Ilyen volt a közös munka megkezdésének későbbre halasztása a belépési nyilatkozat aláírásához képest. Már a két korábbi kollektivizálás során is előfordult, hogy ha ősszel léptek be, a tavaszi kezdést vállalták a parasztszaládok, ha viszont tavasszal történt a belépés, akkor őszre halasztották a tényleges munka kezdetét. Ezzel időt nyertek, s az így nyert hónapokban igen változatos módon igyekeztek késleltetni, illetve akadályozni a szövetkezeti gazdálkodás tényleges megindulását.

Ezek közé tartozott, hogy a termelőszövetkezet alakuló közgyűlésére nem mentek el az új belépők, s így azt – a szükséges taglétszám hiányában – hónapokig nem tudták megtartani. Sok helyütt előfordult az is, hogy az alakuló közgyűlésen olyan indulatos viták robbantak ki a helyi pártvezetés és a parasztszaládok között, hogy a közgyűlés közben a résztvevők távoztak, ezzel lehetetlenné téve a tsz szabályszerű megalkulását.

Az alakuló közgyűlésen igazán akkor szabadultak el az indulatok, amikor a tagok elkezdtek visszakövetelni a belépési nyilatkozatokat. Egyes helyeken a tagok aláírásgyűjtést szerveztek, abban a reményben, hogy ha tömegesen lépnek fel, nagyobb lesz az esélyük. A közös fellépés jegyében küldöttséget is szerveztek, amely vagy Budapesten, a Földművelésügyi Minisztériumban, vagy az adott megyei pártbizottságnál próbálta elérni a kilépés engedélyezését. A belépési nyilatkozat visszaszerzése érdekében viharosabb akciókra, tüntetésekre is sor kerülhetett.

Egy másik fontos iránya volt a paraszti ellenállásnak, hogy az új tagok igyekeztek megakadályozni állataik, gazdasági felszereléseik bevitelét a szövetkezetbe. A helyi tanács a tsz megalkulását követően kiküldte a felszólítást a közös alapok létrehozásáról. A paraszti reakció sok helyütt az volt, hogy visszaküldték a feladónak a felszólítólevelet. Ugyancsak gyakori jelenség volt, hogy amikor a leltározó bi-

zottság megjelent a gazda portája előtt, a gazda nem engedte be őket, vagy ha igen, akkor a leltározó jegyzőkönyvet már nem írta alá. Számos konfliktushelyzet adódott a közös táblák kialakítása során is.

Amikor már nem lehetett kitérni a közös gazdálkodás megindítása elől, a paraszti ellenállás a szövetkezetben belül éledt újjá. Ennek legszembetűnőbb formája az volt, hogy az új belépők távol maradtak a közös munkától, illetve csak annyit dolgoztak, hogy megszerezzék a háztájijhoz való jogszolgáltatást. A tagok igyekeztek elérni, hogy saját állataikat továbbra is ők gondozzák. Sikerüket mutatja az alábbi adat: a tsz-ekbe vitt állatok egyharmada, ezen belül a tehenek 42%-a, a lovak 52%-a a belépést követően átmenetileg háztáji kezelésben maradt. Éppen ennek az állapotnak a fenntartását szerették volna elérni a tagok azzal, hogy halogatták a közös beruházások megkezdését.

Míg az 1959. eleji átszervezés mondatni rajtaütésszerűen érte a falusi társadalmat, addig a következő, az 1960. téli kampány előtt több idő volt felkészülni. Az egyéni gazdák az őszi hónapokban egyrészt igyekeztek eladni értékesebb állataikat, sőt gazdasági felszereléseik egy részét is, másrészt tartalékokat képeztek betakarított terményeikből. Más módon is készültek az egyéni gazdák az újabb kampányra. Összejárogattak, s egyes helyeken megegyeztek abban, hogy senki sem lép be, mert így nem tud mit kezdeni velük a hatalom. Másutt épp ellenkezőleg, azt fontolgatták, milyen feltételek mellett lépjenek be, kit válasszanak maguk közül vezetőnek, mennyi legyen a háztáji.

De bármilyen körülményekkel is igyekeztek a falusi családok kialakítani önvédelmi, túlélési stratégiáikat, a tényleges átszervezés megindulása mégis hozott egy nem várt fordulatot. A pártvezetés – tanulva az 1959-es kampányból – azt az utasítást adta, hogy nem szabad engedni az új belépőknek a közös gazdaság megszervezésének, illetve a közös munka megkezdésének későbbi időpontra halasztását.

A hatalom módosuló kollektivizálási taktikája változást idézett elő a paraszti ellenállás és alkalmazkodás terén is. Mivel nagyobb tétje lett a belépési nyilatkozat aláírásának, erősebb lett az oppozíció a tsz-szervezők agitációjával szemben. A vidéki állambiztonsági szervek azokat a tüntetéseket tartották legveszélyesebbnek, amelyeket a

belépési nyilatkozat visszaszerzése érdekében szerveztek a tagok.

Mivel nem mutatkozott esély a közös munkakezdés elhalasztására, a parasztság keményebben lépett fel ingóságai megtartása érdekében. Viharos konfliktusok kísérték a leltározást. Gyakori jelenség volt, hogy a megengedettnél nagyobb háztáji területet mértek ki a tagoknak, vagy éppen a hivatalos brigádszervezet helyett családi alapon, részes művelésbe adták ki a tsz-földeket. Ilyen megoldásokra többnyire ott nyílt lehetőség, ahol egy adott falun belül külön tsz-be tömörültek a módosabb gazdák és a szegényparasztszaládok. Az előbbieket a falusi szóbeszédben szokás volt csizmás, lakkcsizmás vagy mágnás tsz-ként, az utóbbiakat pedig proletár vagy mezítlábás tsz-ként emlegetni.

Az 1960 első három hónapjában létrejött 800 új termelőszövetkezettel tehát nem volt teljes egészében elégedett a hatalom. Ráadásul sok tsz-ben csak öregek és nők maradtak, mert a közös gazdaságból származó alacsony jövedelem miatt a családok nem a legjobb munkaerőt léptették be a tsz-be. Ennek a családi stratégiának a tömegességét mutatta, hogy a mezőgazdaságból kilépők száma a kollektivizálás teljes időszakában 350 000 fő volt. Ez a kiáramlás 1960-ban megközelítette a 150 000 főt.

Az utolsó roham előestéjén, 1960–61 fordulóján az ország 3273 községe közül kevesebb mint 500-ban nem volt termelőszövetkezet. Ezek a községek viszont nem véletlenül maradtak a végére. Vagy a domborzati viszonyok nem kedveztek a nagyüzemi gépesítésnek, vagy olyan szőlő- és gyümölcs-termő vidékek voltak, amelyeket munkaigényességük miatt nehezen lehetett beilleszteni a nagyüzemi munkaszervezetbe. S akadtak olyan települések is, ahol a helyi közösségek mutattak makacs ellenállást. Nem véletlen, hogy mindössze másfél hónap alatt, 1960. december 1. és 1961. január 15. között 153 esetet rögzítettek tsz-ellenes izgatás címén.

Az igazi nagy problémát mégsem az elszaporodó ún. izgatásos bűncselekmények jelentették a pártvezetés számára, hanem az, ami a zárszámadó, azaz a gazdasági évet lezáró közgyűléseken történt. Akik nem voltak megelégedve a közből származó jövedelemmel, a kilépésüket kérték arra hivatkozva, hogy a szövetkezet nem tudja biztosítani a megélhetésüket. Ilyen jelenségekről számoltak be a megyei szervek Bor-

sod, Fejér, Győr, Heves, Somogy, Szolnok, Vas és Veszprém megyékben.

HELYZETKÉP A KOLLEKTIVIZÁLÁS UTÁN

1961. február 17-én az MSZMP Központi Bizottsága kinyilatkoztatta: „*mér-földkőhöz érkezünk a magyar mezőgazdaság átalakításában: az ipar után a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista viszonyok.*” Mindez így tükröződött a korabeli statisztikákban: míg 1958–59 telén az ország szántóterületének mindössze 13%-a volt a tsz-ek kezében, addig 1961. március végén már közel 70%-a. Ezzel párhuzamosan a szövetkezeti tagok száma 200 ezer-ről 1 millió 200 ezerre nőtt. Az átszervezés kezdetén a mezőgazdaságból élők 80%-a tevékenykedett a magán-gazdaságokban, a kampány végére viszont 75%-uk már a termelőszövetkezetek tagja lett.

A sikerpropaganda mögé tekintve azonban teljesen más kép tárul elénk. A falvak továbbra is felbolydult méhkas-

hoz hasonlítottak. Az előzmények ismeretében a parasztok joggal gondolhatták, hogy ez a kollektivizálás sem szól örökre. Hasonlóan a két korábbi alkalomhoz, előbb vagy utóbb felbomlanak a tsz-ek, vagy legalább az egyéni kilépésre nyílik majd lehetőség. Mivel ez az átszervezés három évig elhúzódott, azok, akik 1959 elején kényszerültek a tsz-be, 1961-ben már a legális kilépésre készülhettek, hiszen számukra letelt a hároméves kilépési tilalom. S valóban tömegével futottak be az írásban benyújtott kilépési kérelmek.

Várható lett volna ezek után, hogy újra kieleződő konfliktusokra kerül sor vidéken. Mégsem így történt, amiben bizonyosan szerepe volt annak, hogy a pártvezetés – a Fehér Lajos körül formálódó agrárlobbi érvelése nyomán, ha nehezen is, de – megértette: azokat az érdekeltségi kezdeményezéseket, amelyeket a kollektivizálás alatt átmeneti engedményként biztosítottak (háztáji, részes művelés, stb.), nem szabad felszámolni az átszervezés lezárulta után, hanem éppen ellenkezőleg, tovább kell erősíteni.

Önkéntes belépés a térszbe – egy kis karhatalmi segítséggel

A hatalom – az MSZMP vezetése –, amely végül harmadik nekifutásra keresztülvitte a mezőgazdaság átszervezését, a többlettermelés érdekében engedményekre kényszerült. A paraszti ellenállás és alkalmazkodás együttes hatásaként be kellett látnia: a szövetkezeti tagság jelentős része nem hajlandó a szovjet kolhozforma keretei között dolgozni. A paraszti érdekeltséget biztosító, alulról jövő kezdeményezéseket eleinte csak megtűrte, majd támogatta a pártvezetés, s végül az Új Gazdasági Mechanizmus előkészítése során, 1967-ben szabad utat engedett a legalizálásuknak. Az átalakuló paraszti társadalomnak az a része, amely az 1960-as évek során a tsz-ben maradt, fokozatosan a maga igényeihez, korábbi termelési tapasztalataihoz igazította a termelőszövetkezeteket. Érthető módon a pártvezetés ezt nem verte nagydobra, főleg nem a szovjet elvtársak előtt... ♦